

Szabó Magda

Freskó című regényének lelkésszereplői*

Szatmári Emília

1. Bevezető gondolatok

A *Freskó* Szabó Magda első regénye. A szerzőnek korábbi két verseskötetét ismerjük, illetve műfordítói munkássága ismert. A *Freskó* 1958-ban jelent meg a Magvető Kiadónál. Néhány évvel korábban készült el, de ez ideig az íróasztalfiókban hevert¹.

Az ötvenes években íródott regény lelkésszereplőinek elemzésekor az esztétikai-poétikai szempontok mellett indokolt az egyháztörténeti nézőpont bevonása is. A regény két főszereplő lelkipásztorának karakterárnyolását alapvetően leíró jelleggel közelítem meg, mely leírásokban kísérletet teszek a velük kapcsolatos információk rendszerezésére és értelmezésére. (Szabó Magda szövegére való hivatkozásokat a törzsszövegben közvetlenül, oldalszámok feltüntetésével jelölöm.²) A leírásokból való kilépések egyháztörténeti-teológiai vonatkozásúak.

1 BÉLÁDI Miklós: Szabó Magda: *Freskó*, *Kortárs*, 1958, 942.; LENGYEL Balázs: *Freskó: Szabó Magda regénye, Élet és Irodalom*, 1958/13, 8.

2 SZABÓ Magda: *Freskó, A szemlélők*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987.

* A tanulmány az Újszászy Kálmán Református Örökség Kutatóintézet támogatásával valósult meg.

A történet fontos szereplői a lelkészek, de nem ők a regény főhősei. Egyrészt ebből adódik, hogy témám szempontjából alig használható a *Freskó*val foglalkozó publicisztika.³ Kifejezetten a lekipásztorokra fókuszáló írással nem találkoztam,⁴ ilyen értelemben megközelítem valószínűleg előzmények nélküli. Másrészről az 1958-ban megjelent regény korabeli magyar recepcióját erőteljesen meghatározta a szocialista ideológia, ami miatt a mai értelmezési keretek között szinte alig használhatók forrásként,⁵ illetve a korabeli recepció szövegkorpusza inkább kordokumentumnak, és nem az értelmezői munkát segítő ismeretanyagnak tekinthető. A dolgozatban való érdemi használatukról tudatosan mondom le (legfeljebb ellenpontoszó jelleggel hivatkozom azokra), így a magyar nyelvű recepciótörténetet áttekintve⁶ is kevés jegyzettel számolhatok.

A regény külföldi fogadtatására ebben a dolgozatban nem térek ki. Megérne egy másik tanulmányt a Nyugat-Európában megjelent könyvismertetőik és recenziók áttekintése, mivel ott politikai elvárásoktól mentesen formálódhatott a *Freskó* kritikai visszhangja. Egyben tanulságos lenne a magyar és a nyugati recepció összevetése, értelmezése. A kutatás tehát ebben az irányban folytatható, folytatandó.

2. A regény struktúrális elemei

2.1. Idősíkok

A regény egy református lelkész családjának egy napját, pontosabban, kicsivel több mint tizenhárom óra történetét mondja el tizenhárom fejezetben. A reggel

3 LÁZÁR István: Szabó Magda: *Freskó*, *Könyvtáros*, 1958/6, 469-470.; RÁKOS Sándor: Szabó Magda: *Freskó*, *Népszabadság*, 1958/130, 4.; RÉZ Pál: Olvasás közben, *Esti Hírlap*, 1958/81, 2.; SZIRÁKY Judit: *Freskó*, *Népszava*, 1958/110, 4.; A. P.: *Freskó*: Szabó Magda új regényéről, *Irodalmi Újság*, 1959/19, 6.; NAGY Péter: Szabó Magda: *Freskó*, *Irodalomtörténet*, 1959/2, 301-303.; n. n.: A gyászolók ... megmutatják igazi arcukat, *Északmagyarország*, 1959/80, 2.; B. L.: Szabó Magda: *Freskó*, *Evangelikus Élet*, 1972/33, 8., POMOGÁTS Béla: A letűnt világ morálja: Szabó Magda: *Freskó* in P. B., *Regénytükör*, Kozmosz, Bp., 1977, 213-221.

4 A *Theológiai Szemle* vonatkozó könyvismertetőjében hangsúlyosabban szólnak ugyan róluk, de a szöveg szélsőséges vonalassága miatt szempontunkból használhatatlan, ráadásul kifejezetten félreértelmezi a két szereplő személyét és jelentőségét. Lásd: ZAY László: Szabó Magda: *Freskó*, *Theológiai Szemle*, 1958/6-7, 311-312.

5 ANTAL Gábor: Szabó Magda: *Freskó*, *Magyar Nemzet*, 1958/126, 7.; BESSENYEI György: Szabó Magda: *Freskó*, *Magyar Ifjúság*, 1958/20, 4.; ZAY: i. m.

6 *Szabó Magda szakirodalom*, összeállította BUDA Attila, URL: <https://dia.hu/dia-szerzok/szabo-magda/szakirodalom> (2024. 11. 04.) A DIA oldalán szereplő, a *Freskó*val kapcsolatos jegyzék magyar nyelvű tételeiről van szó. Ezek közül egyedül Földes Anna írását nem értem el.

háromnegyed hétkor és az este nyolc órakor megszólaló harang foglalja – stílusosan – konkrét időkeretbe a regény szövegét.⁷

Az említett nap pontos dátuma kis bizonytalansággal meghatározható. A tarbai nyugalmazott református lelképásztor felesége temetésének napja 1954⁸ szeptemberének (9) egyik szerdai napja. (46)

A család – regényben megismert – történeteiben azonban messze túlnyúlnak az adott napon. Évekkel, évtizedekkel korábbi események emlékei és az azokhoz kapcsolódó legkülönbözőbb érzelmek törnek fel a szereplőkben. Olyan történetek és érzések, amelyek meghatározzák aktuális kapcsolataikat vagy éppen a kapcsolatok hiányát.

A múltbeli történetek az egyes családtagok emlékezetében (belső monológjában) más-más interpretációban tárulnak elénk⁹ – személyiségük, töredékes ismereteik, eltérő érdekeik, értékrendjük, elfogultságuk, őszinteségük-őszintétlenségük relációjában. Mindenki meg van győződve saját igazáról, értékítéletének helyességéről a múltban és a jelenben egyaránt. Ám ezek egymástól való távolságának és/vagy irrealitásának többnyire nincsenek tudatában. Talán azért sem, mert megdöbbenően keveset beszélnek egymással. Valamennyien egy-egy zárt világot alkotnak, nemigen van igényük a másik megismerésére, megértésére, elfogadására, megbecsülésére. A nagy létszámú családban alig van olyan személy, aki valódi szeretetkapcsolatra vágyik, és képes is arra.

A múlt és jelen dimenziói mellett megjelennek a jövőre vonatkozó tervek, kilátások, lehetőségek vagy azok hiánya. Inkább mégis minden bizonytalan. A szereplőknek többnyire kérdéseik, kétségeik vannak, szándékaik csak belső vívódások, s nem konkrét elhatározások, nem végleges döntések. Ezért legtöbbjük életének alakulásáról csak sejtéseink lehetnek. Egyrésztől tökéletesen érthető, ha radikális változást akarnak élethelyzetükben, érzelmi életükben – bár csak kevés esetben tűnik valódi megoldásnak minden ezzel kapcsolatos gondolatuk. Másrésztől azonban elképzelhető az is, hogy súlyosan sérült személyiségük okán benne ragadnak az eddigi bántalmazó-bántalmazott helyzetükben, s minden úgy megy tovább, mint ahogy eddig volt.

7 Vö. NACSÁDY József: Szabó Magda: Freskó, *Tiszatáj*, 1958/4, 10.; POMOGÁTS Béla: Szabó Magda három alkotó évtizede in *Salve Scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról*, szerk. ACZÉL Judit, Griffes Grafikai Stúdió, 2002. URL: https://konyvtar.dia.hu/xhtml/_szakirodalom/szabo_m_pomogats_szabo_magda_harom_alkoto_ev_tizede.xhtml (2024.11.19.); ZAY: i. m.

8 A regény szövegösszefüggéséből tudjuk, hogy Annuska 1945 tavaszán, a háború után újrainduló első vonatok egyikén menekült el otthonról Pestre, a temetés éve előtt kilenc esztendővel.

9 Vö. KÉRI Tamás: Szabó Magda: Freskó, *Népművelés*, 1958/5, 29.; NACSÁDY: i. m.; POMOGÁTS (2002): i. m.

2.2. Földrajzi tér

A történet helyszíne egy alföldi mezőváros, talán megyeszékhely (8),¹⁰ pontosabban annak néhány városrésze és pontja. Kiemelt fontosságú a tarbai városrész és a tarbai református parókia.

Egy kunhalom és a csupán tíz kilométerre folyó Tisza emlegetésével sem határozható meg a település, ugyanis egyik magyarországi városban sem található a regénybeli Tarba. Azt vélelmezhetjük még a helyről, hogy a Dunamelléki Református Egyházkerület területén található, mivel az aktív tarbai lelkész, Kun László, kifejezetten dunamelléki püspökségről gondolkodik (120), s aktuális püspöke is egy pesti parókiával kínálja meg az ország első békepapiját (55).

A regénybeli településen villamosközlekedés van (10–12), ami csak néhány vidéki városra jellemző. Az Alföldön ez alapján Debrecen¹¹ és Szeged jöhetne szóba, ezek viszont a Tiszántúli Református Egyházkerület területén vannak, s nem felelnek meg a Tiszához mért távolságnak sem.

A valóságos és fiktív helyszínek és földrajzi nevek együttes emlegetése mindezenre azt a hatást keltik az olvasóban, mintha létező városról, mégpedig egy nagyobb mezővárosról lenne szó a Duna–Tisza közén, közelebb a Tiszához. Az elmosó, elbizonytalanító narratíva, ami sok szempontból jellemző a regényben, kifejezetten nem akar konkrét földrajzi helyet megjelölni. Ezáltal lehetővé válik az olvasó számára, hogy maga képzelje el, vagy hogy *szubjektív* módon azonosítsa be a helyet, és a történetet a maga választotta földrajzi térbe helyezze. Ugyanakkor fenntartja az érdeklődést és a *feszültséget*, amennyiben az olvasó egyértelmű válaszokat keres.

2.3. Szereplők

A történet szereplői a tarbai parókián élő idősebb lelkész családtagjai, illetve az elmúlt évtizedekben itt élt egész *háznép*. A Máthé-família létező, régi és kiterjedt ároni család. Számos Máthé nevű református lelkipásztort jegyez az egyháztörténet és a jelen közegyház. Konkrét beazonosításuk nem szükséges, és nem is lehetséges, mivel egyrészt többgenerációs és kiterjedt református családról van szó, másrészt az elmosó narratológia szándékával szembemenne minden ilyen törekvés.

Máthé István nyugalmazott lelkipásztor, nagyobbik lánya, Janka, annak férje, a jelenleg aktív lelkész, Kun László, kislányuk, Zsuzsanna (Szuszu), egy nevelt rokon, már fiatalember, Árpád (Árva), s a magát családtagként megha-

¹⁰ Megyeházáról olvasunk az első oldalakon.

¹¹ Pomogáts Béla a városban Debrecenre ismer, de az említett földrajzi és egyházszerkezeti információk alapján inkább fiktív, mint konkrét, valóságos városról van szó. Vö. POMOGÁTS (1977): i. m., 214. és POMOGÁTS (2002): i. m.

tározó egykori cseléd, Kati néni élnek együtt (helyesebben egy portán) a tarbai parókiaán. A Kun vezetéknév szintén többgenerációs lelkészcsaládot jelöl(het), de történelmi identifikálásuk most is kerülendő.

Az elhunyt feleség huszonkilenc éve, kisebbik lánya születése óta elmeorvosintézetben élt, s kilenc éve elszökött, elmenekült otthonról a kisebbik gyermek, Annuska (Corinna), illetve akkor kergették el a háztól a lányhoz erős szeretszállakkal kötődő kertész-udvaros-mindenest, Anzsut (Joó Mihályt) (32).

Megjelennek még a hozzájuk kapcsolódó további személyek: Décsyné, az elhunyt anyja, Máthé István özvegy anyósa, továbbá Franciska, az apai nagynéni, Rozi, Kati néni húga, valamint néhány egyházi személy és párttag is. Takaró Nagynak, a temetési szolgálatot végző igehirdetőnek a neve (Takaró) szintén nagyhírű református lelkészcsaládra utal. Csupán az említett vezetékevek is jól jelzik a szerzőnek a református egyházzal kapcsolatos bennfentes ismereteit és szoros kötődéseit.

Fokozatosan, a szereplők belső monológiájából tájékozódunk a család tagjairól, a köztük lévő rokonsági és érzelmi kapcsolatokról. (Párbeszéd alig van a regényben.) Valahogy úgy, mint amikor az ember idegen környezetben lassan, lépésről lépésre ismeri meg a személyeket, helyzeteket.¹² Nem lineárisan haladunk előre a megismerés folyamatában, hanem a szereplők csapongó gondolataiból kell összeraknunk az egész családtörténetet. Így értesülünk a múlt és jelen számos feszültségéről, konfliktusáról, súlyos terheiről s a család folyamatos és megállíthatatlan széthullásáról.

A temetés napjának végére egészen atomizálódik az addig még együtt élő csonka közösség is. Csupán egyetlen pár, anya és lánya, Janka és Szuszu maradnak szeretskapcsolatban, s vélemezhető, hogy csak ők maradnak együtt a jövőben fizikai-földrajzi értelemben is.

2.4. Körülmények

Egy haláleset a családban – normálisan – különösképpen fájdalmas, a szeretett személy elvesztése miatti gyász kiszakítja az embereket a hétköznapi ügyekből, helyzetekből. A legközelebbi rokonok gondolatai leginkább az elhunyra korlátozódnak: kedves emlékekre, vele kapcsolatos elmulasztott lehetőségekre, ellene elkövetett hibákra, a már jóvátehetetlen bántásokra, a haláleset okozta ürességre. És a családtagok egymásért is aggódnak, keresik, hogyan segíthetnek a másoknak tovább élni. Egy hitben élő keresztény családban a feltámadás reménysége és az üdvösség bizonyossága jelent kétségtelen vigasztalást is a szomorúság és fájdalom mellett.

12 Vö. RÓNAY György: Az olvasó naplója, *Vigilia*, 1958/6, 368-369.

A Máthé-családban azonban egyikről sincs szó. A nagytiszteletű asszony halála miatt senki nem omlik össze, senki nem gyászol – noha a külső elvárásoknak megfelelően mindenki gyászruhát ölt (még a kis Szuszu is feketében kell, hogy járjon, Annuskának, a fővárosi fiatal nőnek pedig fekete kendőt kell kötnie stb.). (32, 138)

Úgy tűnik, hogy a férj, az idős lelkész számára még megkönnyebbülés is felesége halála (25), és persze *casus bibendi*, azaz ok az ivásra. Jankának újabb (nyomasztó) feladatokat ad a haláleset és a temetés. Annuskának lehetőséget teremt szembe nézni az apjával, akitől félt és elmenekült, hogy megszabaduljon végre a múltbeli fájdalmas és nyomasztó érzésektől. Árpádnak, az Árvának újabb alkalmat teremt némi pénzszerzésre, például megсарcolhatja a koszorúra elkért pénz jelentős részét (100), egyebekben csak kellemetlenség, hiszen sokkal fontosabb dolga van aznap, mint részt venni a temetésen: párttaggyűlésre készül. Kun Lászlónak őrzítő izgalom, hogy találkozhat a titkon rajongott nővel, felesége húgával. Szusznak félelem a halottól, a haláltól. Kati néninek jó apropó demonstrálni családtagstátuszát. (158) Décsynének hatalmas áldozat elutazni lánya temetésére, és a haláleset a legkomolyabb egzisztenciális bizonytalanság a vejétől kapott havi apanázs megszűnését illetően. Franciskának bosszúság a koszorújával kapcsolatos „atrocitás” miatt. (166) Őszinte végtisztességet egyedül Joó Mihály (Anzsú) ad az elhunytak.

A nem családtag szereplők esetében sem különb a helyzet. Takaró Nagynak teológiai-retorikai, sőt kifejezetten politikai kihívás a temetési igehirdetés. Zsófinak, az Árpád iránt gyengéd érzelmeket tápláló tanítónőnek és édesanyjának alkalom a közeli házasság reményének nyilvános deklarálására.

Mindenki más és minden más fontosabb, mint az elhunyt, noha az asszony halála hozza össze fizikai értelemben a családot: a negyven éve nem látott anyóst, addig nem is ismert nagymamát, s ad alkalmat a kilenc éve elmenekült lánnyal való találkozásra, és indítja el a hozzá kapcsolódó gondolatokat, korbácsolja fel az érzelmeket, tematizálja az egész napot.

A halottal kapcsolatos kevés emlék csakis tragikus: néhány pillanat egy neurológiai-pszichiátriai beteg ember életútjából lánykorától az elmeegógyintézet zárt osztályáig. Nem szívesen gondol vissza erre senki, jobb elhallgatni. A majd' három évtizedig pszichiátrián vegetáló embertől sokkal fontosabbak az élők sorsfordító ügyei. Annuskának az apjával való szembenézése. A lelkész számára tékozló lányának kötelező (elvárt) megalázkodása. Kun Lászlónak a püspökség, s az annak elnyerése érdekében tervezett óvintézkedések (Annuska Pestről való elköltöztetésének intézése) vagy éppen házassága felrúgása, a titkolt szerelem felvállalása. Jankának az igazság megismerése, élete rendezése, Szusznak az anyja melletti kiállása. Árpádnak a párttagság, s mindaz az új

élet- és karrierlehetőség, amit ez jelenthet. Dézsynének a megélhetés anyagi vonatkozásai. De fontosabbak az elhunytnál az apró-cseprő dolgok is: Máthé Istvánnak új cipő vásárlása télére és persze a bor, Katinak és Rozinak egy ellopott ezüstkánál, az idős anyósának a finom ételek, esetleg szépítószer, az Árvának a hatásos hazugságok.

Egy református lelkész hajlékában evilági, materiális, önös, gyarló, sőt bűnös prioritások dominálnak. Annuska és Anzsú értékrendje mellett még leginkább Janka és Szuszu törekvéseivel szimpatizálhatunk. Az mindenesetre kijelenthető, hogy valamennyiük életről és halálról való gondolkodása, tetteik és azok mozgatórugói ugyancsak távol állnak mind a kálvini hitvallásoktól, mind a kálvinista kegyességtől.

De ami igazán megdöbbenő, az a családra általában jellemző szeretetlenség. Janka és lánya szeretetkapcsolata – mint valami normasértés – csak titokban élhető meg: egymást csak akkor becézhetik és tegezhetik, ha senki nem látja, hallja őket. (40) Az anya a lányának csak akkor mondhat mesét, ha egyedül vannak. (202) A ridegség, távolságtartás, a kibeszéletlen, megoldatlan konfliktusok mellett a felszín alatt izzó indulatok határozzák meg a családi kapcsolatokat. Például, ha Apácska és Kun László kevésbé lennének vallásosak, egyik megölné a másikat, iszonyatos szenvedélyüket csak a hitbéli meggyőződésük tartja féken (56). A szigorúan pragmatikus megfontolások élehetlenné, ember-telenné deformálják a családi közösséget. Hiányzik a meghittség, a bizalom, az őszinteség, a közelség. Az idős lelkész Bibliájába zárta az egykor talán jegyajándékba kapott fekete selyemkönyvjelzőjét, melyen az 1 Ján 4,8 verse szerepel: *Az Isten szeretet.* (68) Mindenki tisztában van vele, hogy nem csak a könyvjelző maradt a bezárt könyvben, de a textus üzenete is be van oda zárva.¹³ A szeretet idegen, ismeretlen érzés számukra. Ez teszi leginkább nyomorúságossá életüket.

A család két lekipásztor tagjára különösen jellemző ez a szeretetlen, elidegenítő, gyűlölködő attitűd. Mint a közösség legerősebb személyiségei, ők határozzák meg az otthon légkörét, a családtagok kapcsolati hálóját. Ezért is izgalmas feladat az ő portréjuk megrajzolása, személyük alaposabb vizsgálata.

3. D. Dr. Máthé István

A nyugalomba vonult idős tiszteletes több néven is szerepel a regényben. Lánya, Janka és Annuska, valamint a magához vett unokaöcs, Árpád is *Apának* és *Apácskának* szólítják – persze leginkább csak gondolataikban, mivel a való életben alig beszélnek egymással. (29) Zsuzsannának *Nagyapa*. Anyósa és Anzsú

¹³ Vö. LÉNGYEL: i. m.

gondolataiban ő *a pap*, Kati néni szintén így gondol rá, de olykor *nagytisztelendő* úrnak aposztrofálja. Kun Lászlónak apósa, de a vő emlékeiben, belső monológjaiban Apának szólítja; a *kedvesapánk* (181) megszólítása kifejezetten szarkasztikus szándékú, de van, hogy *gonosz eszelősnek* (124) nevezi, máskor pedig *szerencsétlen hülyeként* (118) idézi maga elé gondolataiban.

Máthé István saját magát *igaz emberként* (200) határozza meg, kiváló igehirdetőként, tudós teológusként, a református egyházban elérhető legmagasabb választott tisztség, a püspöki hivatal legalkalmasabbjaként, a politikai-egyházpolitikai kontextusban *confessor*ként és radikális antikommunistaként, a család relációjában pedig *családfő*ként gondol magára.

Valóságban már inaktív lelkész, nem prédikál, nem ír újabb teológiai tanulmányokat, nem lett püspök sem, családfői pozíciójának valótlanosságát pedig frappánsan fejezi ki Kati néni Zsuzsannának mondott megállapítása: nagyapának nincs semmi tekintélye, *nagyapát eltartják* (184), tulajdonképpen megtűrik. Bár az étkezéseknél az asztalfőn ül, míg veje a balján, mint valami vendég (119), s bár ő foglalja el a parókia legnagyobb helyiségét, a kancelláriát, mint aktív lelkész korában, s a vő a káplániára szorul, ezek a külsőségek már nem igazolják régi családi tekintélyét, erejét, szerepét. Kun László kimondottan szabadulna tőle, Árpád pedig éppen tervezi elhagyni őt.

Mint valami bibliai pátriárka (vagy inkább hamis próféta), folyamatosan várja az *előtte való megalázkodást* – szerinte – bűnös családtagjaitól, leginkább Annuskától, a tékozló lánytól, amit az általa elképzelt formában soha nem kaphat meg. De elvárná Kun Lászlótól, most éppen anyósától, annak idején pedig így kellett tennie még Anzsunak is (84). Egyszóval mindenkitől, aki önálló személységként kivonja magát befolyása alól, aki szembehelyezkedik vele.

Apaként, gyermekei testi-lelki jólétéről gondoskodó szülőként soha nem gondol magára, legalábbis lányaival kapcsolatban. Nincs is rá sok oka. Janka soha nem volt fontos számára, Annuskát pedig születése pillanatától a mindössze tíz évvel idősebb nővérére bízta. Apai – rosszul értelmezett – felelősségét és szerepét kizárólag a büntetésben, a testi-lelki bántalmazásban éli meg. Csak Árpádhoz, a nevelt fiúhoz viszonyul másképp, de vele kapcsolatos érzelmei (is) teljesen hamis alapokon nyugszanak.

Édesapa, gondoskodó családfő helyett sokkal inkább *törvénytudó és bíró*, aki minden esetben tudja (tudni véli) és mindenkitől megköveteli a szerinte helyes – valójában eltúlzott, sőt félremagyarázott – kálvinista egyszerűséget és erkölcsi szigort. És persze ítélkezik (61), még rokonai üdvössége vagy elkarhózása kérdésében is határozott álláspontja van (112). Már ez jelzi, hogy református lelkipásztorként milyen távol van a *ne ítéljete, hogy ne ítéltesse!* (Mt 7,1) krisztusi és *az ítélet az Istené* (5Móz 1,17) mózesi tanítások lényegétől.

A református egyház egyik legfontosabb hitvallási irata, a *Második Helvét Hitvallás* pedig kimondottan így fogalmaz: „Legyünk jó reménységgel mindenkiről. [...] és senkit sem szabad vakmerően az elvetettek közé számlálnunk.”¹⁴

Máthé István lelkészcsaládban született. Apja is lelkész volt, Máthé János,¹⁵ egy dunántúli, Balaton melletti gyülekezet lelképásztora. Gyermekkorra bizonyára harmonikus volt. A szülők fiaikat taníttatták, s általában is: „Túlásig jól éltek” (99). Édesanyja remek kertész volt, gyönyörű természeti környezetet varázsolt a parókia kertjébe. Öccse, János, akiből jegyző lett, 30 éves korában tüdővészben meghalt. (99) Néhány évvel később elhunyt annak özvegye is, és akkor került a lelkész családjába kisluk, az akkor öt éves Árpád. (43-44) Lánytestvére, Franciska, gyermektelen, bizonyára ezért is érzi magát nagyon közel testvére családjához. A kisebbik lánynak, Annuskának ő a keresztanyja.

István Székesfehérváron járt gimnáziumba, ott volt kollégista. (100) Talán csak diákévei idéznek egyértelműen pozitív emlékeket számára. A tanulás, olvasás, tudományművelés jelentették számára az első értelmes és érdemes elfoglaltságot. A könyvtárak csendje, a papír és a könyvek között felgyűlt por szaga (99) intenzíven hatottak rá, egész életében ilyen környezetbe vágyott. Élményei hierarchiáján azonban a Genfi Egyetem Teológiai Karán eltöltött évek állnak. A svájci város akadémiaját Kálvin alapította 1559-ben. István lelki alkatának, kegyességének talán a legtöbbet adott az a tény, hogy a helvét reformátor szellemi örököseitől helyben tanulhatott, a *genius loci* közvetlenül is megtapasztalta, s az erősen formálta egész személyiségét. Egyetlen példaképe a genfi professzor, Chaubart,¹⁶ aki nem nősült meg, nem alapított családot, hanem egész életét a tudománynak szentelte. (109) István csak utólag ismeri fel, hogy számára is ez lehetett volna a helyes út. Megkímélhette volna magát a családi élet minden gondjától-bajától, energiáit nem aprózták volna fel a számára nem fontos embelek és jelentéktelen ügyek.

Lényeges tisztázni, hogy az a fajta túlhajszolt puritanizmus, ami Máthé Istvánt jellemzi, s ami többször Genfhez, az ott megtapasztaltakhoz kapcsolódóan jelenik meg a regényben, az történetileg nem hiteles. A 20. század első évtizedeiben Genf már egyértelműen liberális város, a Genfi Akadémia pedig már korábban elveszítette szerepét a hittudomány művelése és a teológusképzés terén. A 20. században Máthé István már nem a Kálvin-féle Akadémián (*Schola Genevensis*) tanulhatott, hanem a különböző tudományterületen képzéseket kínáló Genfi Egyetemen (*Université de Geneve*), ahol a teológia csupán egy disz-

14 BULLINGER, Heinrich, *A Második Helvét Hitvallás*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999, 135.

15 Johannes Máthéként írta be egy teológiai szakkönyvbe a nevét lelkészhallgató korában (100).

16 Vélelmezhetően ugyancsak nem konkrét személyt jelent a név.

ciplína volt a többi között, sőt inkább után. Ezzel együtt is Szabó Magda ismerhette ezt a fajta túlfeszített és félreértelmezett kegyességet, amelyet Máthéval kapcsolatban bemutat. A 19. század második felében Hollandiában bontakozott ki Abraham Kuyper személye körül az a neokálvinista (szigorú kálvinista) irányzat, amely a mindennapi életet meghatározó értékrendként, világnézetként tekintett a reformatori örökségére. A mozgalom működése többszörös szakadásokat eredményezett,¹⁷ melyek nyomán szélsőséges fundamentalista közösségek is kialakultak. (A Kuyper-féle irányzat – maga Kuyper is – eljutott Magyarországra a Nagy Háború éveiben, ennek hatására jött létre nálunk a *történelmi kálvinizmus* elnevezésű teológiai iskola.) Szabó Magda – feltehetően – az olvasóira tekintettel emlegeti Genfet és a genfi teológiát a regényben. Az olvasóközönség számára Kálvin és a kálvinizmus helvét vonatkozása egyértelmű az ötvenes években és azóta, a holland szigorú kálvinizmus és az ahhoz kapcsolódó amszterdami teológusképzés emlegetése nemkívánatos bővebb magyarázatot igényelt volna.

Máthé szépreményű teológushallgató volt, négy évig ingyen tanulhatott a svájci egyetemen, ott is szerzett doktori fokozatot. Professzora szívesen marasztalta volna, ám akkor lelkipásztori elhivatottsága miatt hazatért: „Isten szavát viszem a népemnek!” (107) – vallotta hatalmas küldetéstudattal. De döntésében benne volt már az a becsvágy, mindenesetre „biztos tudat” (102), hogy egykor püspök lesz¹⁸ hazájában.

Talán más egyeteme(ke)n is tanult, mert anyósa egy helyen úgy emlékszik vissza ismeretségük kezdetére, hogy a papot okos méltósággal ruházta fel külföldi egyetemeken (!) szerzett tudása. (29) Erre enged következtetni a francia mellett kiváló angol és német nyelvtudása is. (120)

A szép reményekből azonban alig maradt valami. Huszonhét munkája jelent meg kiadásban a teológia különböző területeiről: dogmatikai, egyháztörténeti és homiletikai írásai egyaránt. Legnagyobb büszkeséget számára a több nyelvre lefordított Kálvin-életrajza jelenti. Elfoglultságát jól illusztrálja, hogy leginkább csak saját könyveit és tanulmányait olvassa, és mindannyiszor gyönyörködik leírt prédikációi nyelvezetén, lendületén. Arra is büszke, hogy hajdani káplánja még évtizedek múltával is az ő egykori igehirdetéseit használja a szószéken. (109) Maradt továbbá egy álom, hogy egyszer még visszatérhet Genfbe. Az apjától örökölt Kálvin- és Zwingli-képek (64) mellett egyetlen dolog kerülhetett fel az egész parókián a falra: egy genfi térkép. Azt tanulmányozva,

17 LÁNYI Gábor János: *Abraham Kuyper (1837-1920) és a neokálvinizmus* URL: https://www.academia.edu/37977583/Abraham_Kuyper_1837_1920_%C3%A9s_a_neok%C3%A1lvinizmus (2024. 11. 30.)

18 Vö. BÉLÁDI: i. m. 944.

képzeletben újra meg újra végigjárja a város jól ismert utcáit, látja az épületeket, s közben egyetlen óhaja van: visszamenni. Genf talán nem is csak Kálvin miatt kíváltképpen kedves számára, hanem azért, mert ott még csupa szép reménye lehetett élete és egyházi karrierje alakulását illetően. És megmaradt még valami. A doktori címe, amit talán túlzó öntudattal is használ minden lehetséges felületen. *Doctor Divinitatis*, az isteni bölcsesség doktora, azaz teológiai doktor. Ellentételezés ez mindazért a csalódásért, kudarcért, szegényért és boldogtalanságért, mely később végigkíséri az életét.

Szerelemből házasodott, de az érzelem egyoldalú volt. Csak ő szerette a nála tizenegy évvel fiatalabb, gyönyörű, szőke hajú, de meglehetősen furcsa, merev, csendes lányt. „A pap maga kívánta magának” (28) Editet. Szépsége mellett éppen azért is választotta őt, mert „alig beszélt” (103). A lány azonban nem csak nem szerette a fiatal férfit, de tőle félt a legjobban a világon. Ez az indulás pedig nem sok jót vetít előre közös életükre.

Istvánnak hajdan volt egy biedermeier polgári ideálja: ő, a tudós teológus majd alkot, ír, felesége pedig – mintegy a háttérben – szóltanul kézimunkázik. Olykor együtt imádkoznak. Ezt jelentette volna neki a társ,¹⁹ amikor megkérte Edit kezét özvegy édesanyjától. (103)

Az akkor huszonkilenc esztendőös férfi számára persze fontos volt a testiség is, s házasságkötésével „az Úr áldásával” (105) remélte élni a házaseletét. Az első gondok itt kezdődtek, mivel „Editet minden éjjel újra meg kellett törnie, le kellett győznie, reggelre csupa karmolás, kék folt volt a vállá.” (105) A házasság, az elképzelt idilli kapcsolat hamar mély válságba jutott: a feleség frigid, a férj agresszív, mindketten bántalmazók. A lelkész ezt a valós problémát Isten próbatételeként értelmezte életében. Súlyos árnyékot vetett ugyan házasságára, de ambícióit nem törte meg. Nemzett két gyermeket, és építette egyházi karrierjét. Annuska születésekor is éppen Genfben tartózkodott a Református Világszövetség²⁰ kongresszusán (33). A magyar reformátusság képviselője a világ körülbelül kétszáz protestáns közösséget összefogó szervezetben, egyházdiplomáciai feladata, nemzetközi kapcsolatrendszere többet is jelentett pusztán szép reményeknél a püspöki méltóság elnyerését illetően: valóságos püspök aspiránsként utazott külföldre. Ám a remények ekkor hirtelen összetörték. A második gyermek nem fiú, nem István, akit várt, hanem ismét lány, s még csak nem is Zsuzsanna, ahogyan előre rendelkezett, hanem Corinna, amely név a szülés fájdalmától teljesen elborult elméjű anya bosszúja vagy rettenetes

19 „Társat keresek benne.” (103)

20 World Alliance of Reformed Churches. A világ reformátusságát 2010-ig a genfi központú szervezet fogta össze.

átka akart lenni. (37) Amikor az apa hazaérkezett, dühében majd' kiborította az újszülöttet a bölcsőből. (37) Tébolydába került feleségével aztán szertefoszlottak a püspökséggel kapcsolatos tervek is. (38) A lelkész ott maradt egy tízéves és egy újszülött kislánnyal. Maga nem volt alkalmas gyermekei felnevelésére, így egyik lányára bízta a másikat. Janka dolga lett a húga nevelése, s őt tette felelőssé az egész háztartás vezetéséért is. (38) Maga pedig, veszteségei enyhítése reményével, inni kezdett. Egyre gyakrabban járt le a gádorba, ahol saját borát tárta. Így aztán rövid volt az út az alkoholfüggőségig.

Máthé István mindig szerette a szőlő levét, de önmegtartóztatásból sokáig nem ivott. Szigorú aszkézis, kegyességi gyakorlat volt ez számára. Kívánta ugyan az italt, de a test kívánságánál magasabb összefüggésekben mégis jó volt megtagadni magától. (101) Ez a fajta önkontroll ért véget a családi tragédiák tetőpontján: felesége betegségével és a püspökség elérésének ellehetetlenülésével. Egyre gyakrabban nyúlt a pohárhoz, végül már csak ivott és/vagy „rített” (135, 118). A bor olyan fontossá vált számára, hogy szőlőjéből senki nem ehetett, talán még a szőlőfűrtök számát is nyilvántartotta. (135)

A buzgó vallásos, tudós, ambiciózus férfi megtört. Személyiségével együtt elvei is deformálódtak. Eleve puritán kegyessége szigorú, merev fundamentalizmussá vált, s nem csak önmaga, hanem kiterjedt háznépe számára is kötelező lett. Gyerekeitől példás fegyelmet és kérdés nélküli engedelmisséget követelt. Gyakran brutális verés járt a legkisebb ellenszegülésért és fegyelemsértésért. A szabadlelkű, őszinte, önérzetes, igazságszerető Annuska kapta a legtöbbet („Apa folyton megverte”) (40), de az apai parancsnak való ellenszegülésért egy alkalommal még felnőtt Janka lányát is csúnyán helybenhagyta (134). Nem volt ritka, hogy kisebbik lányát eltiltotta az asztaltól (39), máskor meg a pincébe zárta (39). A verbális bántás és megszegényítés folyamatos volt. Jankát „Apa hülyének nézte” (43). Egyetlen érdemének azt tartotta, hogy „legalább kevés beszédű” (100), mivel a lelkészt mindig nagyon idegesítette a „felesleges beszéd” (100). Kivéve persze, ha saját maga szónokol, tanít vagy magyaráz.

Az otthon atmoszféráját jól jellemzi Kati néni megállapítása: a nagytiszteletű úr olyan komoly, mintha minden nap nagypéntek lenne. (81) Az emberi döntésekből eredő és az észérvekkel magyarázható problémákat is (ha például a krumpli megrohad a pincében) mind úgy élte meg, mintha ő maga lenne az ószövetségi Jób, akit Isten megpróbál. (109) Eszébe sem jutott, hogy rossz lehet a pince. (85) Egyetlen reménysége a végső ítélet, ahol ellenségei mind elnyerik majd – szerinte – jogos jussukat.

A nagy, emlékezetes verések éppen a gyermekei szeretetmegnyilvánulásaihoz kapcsolódtak. Annuskát is ilyen alkalmakkor verte meg leginkább. Egy-szer akkor, amikor apja születésnapjára annak drága, bőrkötéses Bibliájába

illusztrációkat készített. A munka nagy áldozattal járt: a tizennégy éves kislány titokban, éjszaka, gyertyafény mellett dolgozott, hogy örömet szerezzen annak, akihez a rengeteg bántalmazás ellenére is ragaszkodott. (70) Égbekiáltó összeférhetlenségek egyetlen momentumban: gyermeki szeretet és apai brutalitás, Szentírás és teológiai téveszme.

Amikor combcsonttöréssel feküdt hosszabb ideig, Annuska éjjel-nappal bejárt hozzá, látogatta, még meztelen, hálórúhában is. Akkor, ezért is meg kellett vernie, pedig a gipsz miatt ez kifejezetten nehezére esett. A lány ezt is vállalta, s továbbra is bement hozzá naponta. (111)

Jankát pedig akkor verte össze legdurvábban, amikor felfedezte nála a szeretett hűgának írt levelet (134), miután apjuk kitagadta őt a családból és megtiltott vele minden érintkezést. (56)

Nagy verés járt azért is, ha valaki éppen bibliai textusokkal igazolta azt a tettét, amit az apa helytelenített. Más emberek esetében is irtóztató indulatba jött, ha valaki Isten ígését tartotta elé tükörként, szembesítve tévedésével vagy kifejezetten bűnével. Védtelen gyermekeivel szemben pedig azonnal eljárt a keze. Egyik ilyen eset egy nagypénteki napon történt, amikor a lelkész előre lelakatolta a zongorát, nehogy valaki megtörje a nagypénteki csendet. Annuskának persze muszáj volt zongoráznia, feltörte a zárat, s a Rákóczi-indulót játszotta. Vétkét azzal nagyobbította, hogy ráadásul tanítani akarta az apját, hogy a jó Isten minden nap örül a zenének, mert a zene gyönyörű, s attól még lehet gyászolni a Krisztust. (87) Nagy verést kapott cserébe, sőt még a zongorát is eladták.

Egy másik alkalommal a kislány az aranygyűrűjével váltotta ki kutyájukat a sintértől, három másik kóbor állattal együtt. A pap nem a gyűrűt sajnálta, hiszen minden cifraságot hiábavalóságnak tartott. A gyűrűt is Franciska, a lány keresztanyja vette (108), nem ő. De Annuska önállóságát nem tűrhette. Mégis, attól volt a legdühösebb, amikor Anzsu azzal érvelt, hogy Jézus is könyörületes volt, és szerette az állatokat, nem átalott istállóban, barmok között a világra jönni. A pap úgy ordított, hogy „fekete lett a nyaka” (84), Anzsut még a háztól is elkergette, Annuskát pedig nagyon elverte.

Lányának az a jócselekedete is veréssel végződött, amikor apja prédikációja hatására, miszerint az éhezőnek kenyeret kell adni, három szegény családot hívott meg magukhoz ebédre. A kislány maga kente a zsíroskenyereket a parókia kapualjában álldogáló rosszacú munkásoknak. Leginkább az volt most is a bűne, hogy „az Úr szavával felelt vissza” (110), és apja „saját prédikációját fordította ellene” (110).

Hasonló kontrollálhatatlan indulat ragadta el akkor is, amikor közölte anyósával, hogy felesége halálával nem támogatja őt tovább, s az özvegyasszony arra a bibliai textusra apellált, mely az özvegyek istápolásának keresz-

tyéni kötelességéről szól. A lelkész ujjai reszkettek a dühtől, dadogott, elrohant, csapkodott. (187)

Verést járt szinte mindenért. Jankát egy-egy eltört tányérért is iszonyúan megverte. (34) A temetőkertben, úton a ravatalozó felé pedig „az Isten fogta vissza a kezét” (155), hogy nem ütötte meg az akkor negyvenéves nagyobbik lányát, amikor az elmondta neki, hogy az egyik gyászjelentést az apja akarata ellenére elküldte Anzsunak. Annuska a legnagyobb verését húszévesen szenvedte el. Az okára nem derül fény, a következményére igen. A lány még azon az éjszakán elmenekült otthonról.

Az apát bizonyára megviselte lánya döntése, de nem érzett lelkifurdalást vagy megbánást, inkább még jobban megkeményedett a szíve. Várta ugyan engedetlen, tékozló gyermeke hazatérését, de nem azért, hogy visszafogadja – egy újabb ellempont a krisztusi lelkülettel – (113), hanem azért, hogy az látványos bűnbánatot tanúsítson öelötte. Addig pedig kitagadta a családból, lányán kívül inkább még Istenre is hárítva a felelősséget, csakhogy neki ne kelljen magára venni belőle semmit: „Kisebbik lányom, Annuska, nem tartozik családom körébe többé. Az Úr kifürkészhetetlen akaratából elvette tőlünk, olybá vesszük, mint a halottat.” (28)

Túlhajszolt puritánsága a művészetekkel kapcsolatban már ismert: kitiltotta házukból a képeket és a szent énekek kivételével a muzsikát is. Amikor a lánya ajándékba kapott egy festményt, visszaküldte azt az ajándékozonak, Annuskát pedig, amiért örömmel elfogadta, alaposan elverte. (67)

Soha nem engedett karácsonyfát állítani az otthonukban, és nem vett ajándékot a lányainak. Értelmetlen pompának és hiábavalóságnak tartotta a karácsony „karnevállá” züllesztését. (108) Amikor pedig Anzsú maga faragott betlehemet Annuskának, azt könyörtelenül tűzbe vágta.

Janka lányának megtiltotta, hogy menyasszonyi ruhában menjen férjhez, mivel azt Isten házához méltatlan cifrázkodásnak minősítette. (134) Még az unokájának, Zsuzsannának sem engedte kifúrni a fülét (88), hogy az osztálytársaihoz hasonlóan fülbevalót viseljen. Azt viszont megkövetelte a kisiskolás gyermektől, hogy a haláleset miatt hónapokig feketében járjon. (32) Zsuzsanna soha életében nem látta a nagyanyját, a gyászruha tehát nem is társulhatott őszinte érzelmekhez, de a kívülállókra tekintettel, a gyülekezet és a város közvéleménye miatt a nagyapa így rendelkezett.

Összeférhetetlen természetéhez tartozott még felekezeti türelmetlensége is. Lányunokája nem barátkozhatott katolikus vallású osztálytársával. (34) Ha pedig megtudta volna, hogy Anzsú, akit portájára és háznépébe fogadott, katolikus módra részesült a keresztségben (137), mindenki menekülhetett volna otthonról. Anzsú és Annuska a legnagyobb titokban jártak katolikus templo-

mokba, hogy a művészetekért rajongó, festőnek készülő lány láthassa a szakrális témájú képeket és szobrokat. A kislány foga „csattogott” közben a félelemtől, hogy valaki felismeri, s apja hírét veszi akciójuknak, mert akkor „nem kerül ki élve a keze közül”. (137) Még Kati néninek és Rozinak is megtiltotta a lelkész, hogy a temetőbe járjanak halottaik sírjához. Erre kizárólag nagypéntekenként volt engedélyük, a mindenszentek napi gyertyagyújtást pedig, mint katolikus szokást, a legszigorúbban büntette volna, ha tudomására jut, hogy azok titokban ellenszegülnek neki. (83) Tilos volt továbbá a házban halételt készíteni, mert azt is katolikus hagyománynak tartotta. (197)

A lelkész képmutatása, másoknak, a kívülről állóknak való megfelelni vágyása mindig fontos volt. Ezért még elveiből is hajlandó volt engedni. Bár magát azzal nyugtatta, hogy neki nem fontos mások véleménye, azért a gyászjelentésbe – az illendőség kedvéért – csak bekerült a „boldog házasság” emlegetése, hogy tudniillik felesége „boldog házasságuk” negyvenedik évében hunyt el. Noha az egész város, de talán az egyházmegye is tudta, hogy mennyire boldogtalan élet volt az övék. Igaz, hogy végül a veje erőszakosságára fogadta el ezt a formát, de azért belenyugodott. Házasságuk ugyan nem volt tökéletes, Isten kifürkészhetetlen akaratából (24), de azt nem illik világgá kürtölni.

Árpád örökbefogadásában is szerepe volt a közmegítélésnek. A kisfiú ötéves korában került a családba, de a lelkész nem maga vállalta a róla való gondoskodást, hanem őt is a nagyobbik lányára bízta. (43) Vihette volna a Református Árvaházba, de nem engedhette meg magának, hogy egyházközségének tagjai rossz véleményrel legyenek róla. (45) Árpádnak mindent szabad volt, amit a lányoknak nem. Akár rossz jegyeket is hozhatott vagy hazudhatott, őt soha nem verte meg. Lányai járhattak foltos cipőben, ruhában, Árpád újat kapott. (45) Ezen attitűd mögött is felfedezhető a szűkebb gyülekezeti vagy a szélesebb községi vélekedés fontossága: ő jó ember, aki az árvák gyámolítója. Persze, lehet arról is szó, hogy a mindig fiúgyermekre vágó apa óhaja most Árpád érkezésével beteljesedhetett. De gondolhatunk arra is, hogy az erősen előítéletes és sztereotip gondolkodású férfi a semmire nem becsült lányok után a fiúban később szellemi-lelki társat remélt, hiszen értékítélete szerint „minden nő buta” (107). Rossz emberismertéről bizonyítvány, hogy teljesen félreismerte a fiút (később fiatalembert). Árpád hazugságai gyakran lelepleződtek, csalásai, lopásai köztudottak voltak a házban, de a lelképásztor ezek előtt bezárta a szemét és fülét, és a legjobb véleménnyel volt a fiának fogadott unokaöccséről. Sőt jövőjüket is közösen, kettesben képzelel el, mindenki másról elszakadva. Magához hasonlóan igaz embernek tartja Árpádot, sőt olyanak, akiben kimondottan „krisztusi lélek van”. (50)

Árpád kritikusan viszonyul a rokonaihoz, látja hibáikat, gyengeségeiket, s ezekre tekintettel igyekszik hasznot húzni minden helyzetből. Az apjának tekin-

tett nagybátyja sem kivétel, róla is határozott értékítélete van: talán a legerősebb kontraszt, amikor Apácskát és a párttitkárt egymáshoz hasonlítja. Utóbbit szelíd, jó embernek írja le, bibliai képpel érzékeltetve olyannak, akinek ha megütik az egyik arcát, odafordítja a másikat is (49), míg előbbi türelmetlen, indulatos, kontrollt veszítettnak, „aki ha dühös, iszonyúan verekszik” (49). A párttitkár eszerint közelebb áll a krisztusi emberhez, míg a lelkipásztor nevelőapa csak prédikálja, de nem éli meg a Hegyi Beszédben meghirdetett keresztyén moralitást.

Árpád gúnyosan, ironikusan idézi fel a lelkiessel kapcsolatos emlékeit a front legnehezebb napjaiból is. Amikor már a városban voltak az oroszok, mindenfelől dörögtek a fegyverek, s várható volt, hogy a parókián is megjelennek, nevelőapja „teljes papi díszben” (50) várta őket napokon át. Palástban is aludt, mint az órálló, akinek minden pillanatban készen kell állnia, ha jön az ellenség. Árpád valóságos színészi alakításnak értékelte ezt a magatartást. Úgy emlékszik rá vissza, hogy az oroszok betörésekor nevetésgesen festett a lelkész „ősz haja nagy hullámokban bukott elő brokátsapkája alól, egyik kezében a Biblia volt, a másikban... az úrvacsora-kancsó”. (50)

Kun László is részeg színészhez hasonlítja gondolatban (későbbi) apósának azokban a napokban való viselkedését, szertartásos kiállását, mozdulatait, szavait, kultuszi viseletét. Emlékezetes maradt számára az is, hogy az idősebb lelkészt felháborította, ha az ő jelenlétében bárki félni mert a családban (itt konkrétan a rettenetes hírű katonáktól), ha a mellette lévőknem érezték Isten közelségét. (122-123)

Máthé István sajátos módokon adott példát az isteni gondviselésben való bizalomról: családi kataklizmák idején halászápadtan olvasta a Bibliát (19), különösképpen a Jób könyvét (59), szentírási igeversekkel és egyházi dicsérettekkel erősítette magát a gondok között, és egyfolytában az isteni igazságszolgáltatásra (bosszúállásra) apellált. (153)

Önazonosságának fontos eleme még erős kommunistaellenessége, sőt „minél öregebb lesz, annál jobban ragaszkodik az elveihez, és annál jobban gyűlöli a kommunistákat” (56). A veje pedig közéjük állt, „eladta Istent a kommunistáknak”. (109) Kun László első békeharcos igehirdetése közben kirohant a templomból is, olyan botrányt okozva, amiért rögtön nyugdíjazták. (57) „Gyalázatos féregnek” (101), „istentelen, szentségtörő baromnak” (106), sőt magának az Antikrisztusnak tartja (156, 199) a lelkészi hivatalban utód családtagot, amiért vonalas prédikációival a párt érdekeit képviseli az egyházban, s amiért – feltételezése szerint – pénzt fogad el. (101) Nagyon várja, hogy forduljon a kocka, hogy változzon a politikai rezsim, s ez ügyben ő maga fizessen meg: megtagadja majd Kun Lászlót, és jóleső érzéssel szemléli annak bukását. Az, hogy most veje eltartja őt és szállást ad neki, természetes, „papi kötelessége és emberi

tartozása” (101) felé. Ő tanította meg ugyanis mindenre: retorikára, teológiára, de még a szertartásos mozdulatokat is róla másolja. Ha lehetősége lenne rá, ha püspök lett volna, ő holtig ellenállna a kommunistáknak, vállalná a hitvalló és mártír szerepet is, mint ahogy a gályarab prédikátorok vállalták egykor. (106)

Mindeközben pedig fél, „retteg” (59) a vejétől. László győz a gyász hír megfogalmazásakor, ő intézi és fizeti a temetést, ő szerzi meg a temetés napjára a tanács autóját, persze vörös zászlóval a motorháztetőn, melybe az idős papnak is be kell szállnia. Undorral teszi, de megalkudni kényszerül, mivel nyugdíjából semmit nem tud megfizetni, sem elintézni. (153) Persze fel van háborodva vejének azon a döntésén is, hogy az elhunytat a város díszravatalozójából temetik, mivel ő azt pogány pompának tartja. A liturgia egy pontján felhangzó Bach orgonazenétől pedig kimondottan undorodik: „Fűj, szegény, ilyen komédia!” (174) De nem elégedett a temetést végző szolgatárs személyével és ígéhirdetésével sem. Persze, hiszen ezt is mind Kun László intézte.

Veje kétszer is megtiltotta apósának, hogy lánya után menjen a fővárosba (59), amikor híreket kaptak róla, s neki indokolnia sem kell döntését, egyértelműek a viszonyok, Kun László az erősebb, ő dirigál. Fölénye nem csak abból adódik, hogy hatalommal és befolyással bír politikai elköteleződése okán. Már akkor ő volt az erősebb, amikor apósa ellenére csatlakozott a kommunistákhoz. (56) Az idős, nyugalmazott lelkész és a fiatal, aktív lelképásztor generációs konfrontációi során szinte törvényszerű, hogy az utóbbi kerekedik felül a közönségben. Itt persze az egyházközség vezetésénél többről is szó van. Kun László – néhány tradíciót dohogva elfogadva – deklarálja családfőiségét. Máthé Istvánnak pedig ezt mind el kell fogadnia, le kell nyelnie, egy reménységbe kapaszkodva, hogy lesz majd ítélet. (153)

Nem csoda, ha mindezek után időnként elmereng azon, hogy milyen élete lehetett volna, ha nem házasodik meg. Mennyi töredelemtől kímélte volna magát, ha nem enged a test kívánságának, ha svájci professzora példáját követi, és marasztalásának enged (107). Milyen szép és nemes élete lenne, ha csak a könyvek volnának és a szent szolgálat! Úgy értékeli, hogy az évtizedek alatt eltékozolt talentumai püspökségre, talán még teológiai katedrára is predesztináltak volna. (156) Több is ez, mint merengés. Valójában bánja házasságkötését, családalapítását, talán még Magyarországra hazatérését is. Érdekes szembeállítani ezt a perspektívát Jankának azzal a gondolat kíséreltetével, hogy neki vajon jobb élete lehetett-e volna a férje nélkül. Janka ugyanis Szuszura gondolva rögtön elhessegeti ezt a lehetőséget, és asszonyléte minden nehézségét, megaláztatását, embertelenségét vállalhatónak érzi gyermekéért, aki élete egyetlen öröme és értelme. (168) Az apa számára nem adott semmi örömet a család, nem nyert új értelmet az élete gyermekei születésével. Az egyik olyan volt, mintha meg

se lenne (109), a másikra pedig – talán tudat alatt – úgy tekintett, mint aki az anyja megörlésének okozója, s az ő életének megkeserítője. Gondolataiban szajhának nevezi (111) kisebbik lányát. Sőt, egészen döbbenetes módon saját gyermekét, aki nem alázza meg magát előtte, hanem egyszerűen a találkozás és üdvözlés szándékával felkeresi őt a temetés után, egyenesen az ördöghöz hasonlítja. Annuska fekete köpenyében, piros szájával olyannak tűnik fel az apja előtt, mint az ördög. (200)

Személyiségének torzulása állhat az egyházi karrierjével kapcsolatos irreális ambíciói mögött is. Nincs megbékélve inaktív helyzetével a gyülekezetben, a közegyházban. Kóros lelkivilágáról tanúskodik az a mozzanat, amikor a temetés napján Kun László – saját zűrzavaros ügye okán – késve és feldúltan érkezik az ebédhez, s alig eszik valamit, az após máris azon gondolkodik, hogy veje bizonyára beteg, s kezdi kutatni emlékezetében az egyházjog azon passzusait, amely nyugalmazott lelkészek reaktiválásáról rendelkezik. Újra ő akar lenni a tarbai pap. (151) Hasonló relációban gondolkodik egy másik alkalommal a püspökségről is. Számba veszi, hogy a regnáló főpap csak hét évvel fiatalabb nála, de beteges ember. Itt már konkrétan annak halálra gondolva latolgatja saját püspöki esélyeit. (109)

A tudományművelésre való alkalmasságáról határozottan meg van győződve: ma is tudna még tanulmányokat írni. (109) Szónoki képességeit tekintve pedig kifejezetten felsőbbrendűnek tartja magát lelkésztársai között. Hozzá képest Takaró Nagy temetési igehirdetése vérszegény és közhelyes, csak a szokásos tohuwabohu paneleket mondja, pedig igazán izgalmas teológiai probléma egy „eszelő” (105) eltemetése. Ő a Jelenések könyvéből választott volna textust, míg Takaró Nagy a János evangéliumából beszél Lázár feltámasztásáról. Máthé úgy gondolja, rögtönözve is jobban prédikálna, mint Takaró Nagy felkészülve teszi. Legszívesebben lesodorná a koporsó mellől az igehirdetőt dühében és elégedetlenségében. (167)

Nem csoda, hogy lánya számára – aki mindenkit valamilyen színnel azonosított – apja jelenti a *fekete színt*. (17) Az Anzsúnál örökölt családi freskón talpig fekete palástban festette meg őt. (21) Máthé Istvánnak azonban nem csak a kultuszi ruházata volt fekete: minden nap állig felgombolt fekete ruhában járt még a legnagyobb nyári hőségben is (85), de a gondolatai is mindig sötétek, borúsak, gonoszok. Irgalmatlansága, rosszindulatúsága és bosszúálló attitűdje ugyancsak fekete, komor, minden világosság nélküli belső világának kivetülése.

4. Kun László

A hivatalban lévő aktív tarbai pap szintén különböző nevekkal szerepel a történetben. Jankának *László*, Zsuzsannának *Édesapa* és *Apa*, apósa és Annuska *Kun László*ként említi vagy gondol rá, az Árvának *veres bolond* (48, 49, 51), a tanácsai autó sofőrjének *Kun elvtárs* (157).²¹

Az ő élettörténete nagyon töredékesen jelenik meg a regényben. Legkorábbi információ vele kapcsolatban káplánkorából való. Későbbi apósa, Máthé István mellett a tarbai gyülekezetben teljesítette a lelkészjelölti gyakorlati évét. Az idős lelkipásztor „suta, lassú beszédű” (101) káplánként emlékszik rá vissza, aki mindent, ami a lelkész szolgálatához szükséges, ömellette, őtőle tanult meg. Máthé István emlékeinek szubjektivitását feltehetően befolyásolja a közöttük lévő kölcsönösen rossz, sőt kimondottan mérgező viszony.

Kun László intellektuális képességéről, készségeiről nem sok szó esik. Saját maga hiányosságának ismeri fel idegennyelv-tudását (nem tudását). Nem derül ki pontosan, hogy a lelkész nem beszél más nyelveket, vagy nem beszél jól, esetleg nem beszél *olyan* jól, mint az apósa. (120) Ebben a relációban mindenképpen kiértezhető intellektuális kisebbségi érzése.

Másrészről viszont felkészültnek, széles látókörűnek, az átlag feletti általános műveltségűnek tűnik. Felesége szerint minden kérdésre tud válaszolni, mindent meg tud magyarázni, mégpedig olyan magas színvonalon, hogy azt egy olyan szerényebb műveltségű ember, mint Janka is (38), sokszor nem érti. Szerinte férje úgy beszél, mintha egyetemen tartana előadást. (47) Bizonyára képességei miatt (is!) került pártkádérként a Városi Tanács Kulturális Ügyosztályára. (158) De az országos ügyekről való beszélgetése (útépítések, benzinár alakulása) a tanácsai dolgozó sofőrrel szintén jól illusztrálja tájékozottságát és kompetenciáit. (157)

Megjelenéséről, testi tulajdonságairól is keveset tudunk. Décsyné, Edit anyja, aki azelőtt nem ismerte a férfit, „nagy, vörös képű, mészáros jellegű” (29) embernek látja. Erejét és brutalitását példázza, hogy súlyozóját egy alkalommal olyan erővel vágta Jázonhoz, Annuska kutyájához, mert az hajnalonként felébresztette a vonításával, hogy a kutya a sérülésbe elpusztult. (90) Máskor pedig el akart ásatni macskakölyköket, mert szerinte az irgalmasabb dolog, mint éhez-

21 Az 1950-es évek békepapijaként megjelenő Kun László neve akár tudatosan ironikus vagy szimbolikus választásnak is tekinthető Szabó Magda részéről Kun Béla nevével való asszociációk vonatkozásában. Bár ezzel kapcsolatban explicit írói motiváció nem áll rendelkezésünkre, a név és a karakter összefüggései lehetőséget teremtenek egyfajta meta-narratív értelmezés számára. A név konnotációja a hatalomhoz, erőszakhoz és történelmi terheltséghez (is) kapcsolható.

tetni vagy rossz gazdákra kényszeríteni őket. (41) Persze, a kor vidéki Magyarországon nem tekinthető extrémnek ez a fajta viszonyulás az állatokhoz. Úgy tűnik, Kun László nem ismeri a kortárs, német származású, Afrikában működő protestáns misszionárius teológus-orvost, Albert Schweitzert aki az *élet tisztelete* nevű új teológiai irányzat megalkotójaként és gyakorlatban alkalmazójaként deklarálta minden élőlény élethez való jogát. Kun Lászlónak egyetemi katedrára való „alkalmasságát” ez az egy aspektus is más megvilágításba helyezi. (Segít ugyanakkor általában is helyén kezelni az egyes szereplők egymásról alkotott véleményének, értéktételeinek erősen szubjektív jellegét.)

A lelkipásztor református kegyességéről sem sok szó esik. Az biztosan kiderül, hogy apósa ortodox kálvinizmusát nem követi, sőt anakronisztikus zárványként tekint arra. Máthé István szerint pedig veje nem is ismeri az igazi kálvinista lelkeséget, értékrendet. Lányának, Zsuzsannának, karácsonyfát állít gyertyával és cukorkával, és még ajándék is van a fa alatt! Mindez „hitványság” (108), „hiábavalóság” (108), sőt egyenesen ellentétes az Isten ígéjével, Máthé szerint. Ez persze lehet már a háború óta eltelt kilenc év szekularizációs hatásainak is a következménye. Az ostrom idején kifejezetten hitvalló attitűdje határozta meg a fiatal lelkészt. A bombázások alatt istentiszteletet tartott az utca közös óvóhelyén (49), saját hajlékukat pedig – öszövétségi mintára – bibliai szimbólumokkal jelölte meg az érkező orosz katonák előtt: a parókia kapujára alfa és ómega betűket festett olajfestékkel.²² Mint valami „csúnya próféta” (49) jelenik meg az Árva háborús emlékeiben is.

Etikai elveit (bizonyos elvtelenségét) és moralitását megvilágítja az anyósa gyászjelentésének megfogalmazása kapcsán hangoztatott érvelése: ugyan a hazugságot bűnnek tartja, de bizonyos célok érdekében a kegyes hazugság elfogadható számára. (24)

Mindezek együttesen is másodlagosak ahhoz képest, hogy ő a magyar református lelkészi kar első békepapja. (55) Kun László a háború végével csatlakozott a kommunista párthoz, mivel a legőszintebben egyetértett annak békével kapcsolatos (hangoztatott!) programjával. Soha többé nem akart háborút! Ez a vágya pedig felülírta még azt az ideológiai feloldhatatlan ellentétet is, amit a kommunizmus materializmusa jelent. Ennek a döntésnek, a baloldali államhatalom kiszolgálásának sokféle eszmei és praktikus magyarázata ismert az ötvenes évektől kezdődően, de szétfeszítve ezt a néhány évtizedes időintervallumot, általában is ismerős az az attitűd, amikor az egyház (vagy annak hivatalos szolgálai) elköteleződnek poli-

22 Szabó Magda itt pontatlanul fogalmaz. Azt írja, „Olyan volt a ház, mint a Bibliában az angyal megjelölte egyiptomi hajlék.” (50) Helyesen: az egyiptomi fogságban maguk a zsidók jelölték meg az ajtófélfát a megölt bárány vérével éppen azért, hogy elkerülje őket a pusztító (egyes fordításokban: az öldöklő angyal). Vö. 2Móz 12,1-14

तिकai kurzusoknak. Többen jutnak el odáig, hogy bibliai textusokkal igazolják döntésüket és egyféle szakrális legitimációt is adnak ezzel a világi hatalomnak. Kun László is meggyőződéssel, látszólag minden kétség nélkül idézi a Róm 13,1 versét: „Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől...” (118) Miközben egyáltalán nem gondol az egyház prófétai szerepére, melynek küldetése a bűnökre rámutatás és azok elhagyására felszólítás, ítélethirdetés és megtérésre hívás. Az ő interpretációja az, hogy Istennek most úgy tetszett, hogy a kommunistákra bízza az országot; hogy a keresztyének hitéletét a rendszer nem korlátozza, hiszen a templomok nyitva vannak, a sákramentumokat kiszolgáltatják, keresztelnek és úrvacsorát osztanak. (118) Valóságban a Magyar Református Egyházzal kötött 1948. évi *Egyezmény*²³ világosan deklarálta azt az alkotmányellenes állapotot, miszerint az állam beleszól az egyház életébe, 1948 után pedig egyértelművé vált, hogy a pártállam felrúgta az Egyezményt is, s az egyházat kézi vezérléssel működteti. Úgy tűnik, mintha Kun László ezekről tudomást sem venne. Minden felett áll egyetlen tétel és érv, hogy a kommunisták a békét akarják. Soha többé háborút! Soha! (118)

Magát azzal igazolja, hogy nem önös érdekből, hanem az egyházért tesz mindent, hogy az megmaradhasson. Soha nem írt le semmit, amiben ne hitt volna. (118) Ilyen meggyőződéses kommunistának ismeri őt Árpád is: hisz a békeharcban, „bedől nekik” (51), tudniillik a kommunista propagandának. A pártban tisztelik, példának állítják. Nem csak a Városi Tanácsban számítanak rá, de országos szinten is számolnak vele, ő az egyik arca az állam és egyház korabeli kívánatos kapcsolatának, végső soron a politikai rendszernek. Gyakran szerepel a rádióban, újságok írnak róla (131), „fényképezik” (51).

Püspöke, aki 1948 után nem lehetett más, mint a kommunista politika kiszolgálója, szintén értékeli működését, és pesti parókiát kínált neki autóval és külföldi utazási lehetőségekkel. 1954-ben mindezek csak a legmegbízhatóbb kádereknek jártak. A fővárosi parókia persze nem csak elismerése volt addigi „érdemeinek”, de további politikai feladatokat is jelentett. (120) Kun László mindezek tudatában szeretett volna élni vele. Úgy gondolt a felkínált lehetőségre, mint a leendő püspökségéhez vezető első lépcsőfokra. Ambíciói tehát neki is voltak. De ehhez egy személyes dolgot sürgősen el kellett (volna) rendeznie.

Kommunistaellenes apósa életében újabb óriási kereszt egy békepappal együtt élni, egy asztalnál ülni, egy családot alkotni. Veje igehirdetéseit – az első kirohanás után – nagy lelki gyötrődéssel és alig kezelhető indulattal hallgatja.

23 BALOGH Margit – GERGELY Jenő (szerk.): *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*, II, Budapest, História-MTA Történettudományi Intézet, 2005, 863–868.

Kun László árulását Szodoma és Gomora bűneihez méri. Hogy egyetlen kritikus-e a tarbai papnak, az nem egyértelmű. Kun László az ígéhirdetések után rendszeresen kap névtelen leveleket. Az első békeharcos prédikáció után szám szerint harminckilencet. (55) Ezekben a vád rendre Isten- és hazaárulás. Az egyik levélben brutális gyilkossággal fenyegették meg: előbb kitépik a szívét, aztán felakasztják. (117) Meg sem állapítható, hogy a levelek egy kéztől valók-e, ugyanis legtöbbször újságokból kivágott betűkből állítja össze azokat a küldő. Kun László legtöbbször rezignáltan olvassa a fenyegetéseket. Talán hozzászokott az évek alatt, vagy talán azért, mert meggyőződése, hogy a névtelen leveleket az apósa küldi neki. (118) Ha Árpád véleményére gondolunk, miszerint ha após és vő kevésbé vallásosak lennének, az egyik bizonyosan megölné a másikat (56), jó eséllyel igaza lehet Lászlónak a levelek szerzőségét illetően. Valóban, mindketten kívánják a másik halálát. László a temetés napjának délelőttjén azon töpreng, hogy miért az anyósa halt meg, és miért nem az apósa. (124) Az idős lelkész pedig, ahogy láttuk, már azzal számol, hogy László betegsége (halála) esetén hogyan lehetne újra ő a tarbai pap. De nem csak az após viseltetik vele szemben ellenséges indulatokkal, és nem csak ő kívánja Kun László halálát. Árpád ugyan tervezi felhasználni sógora nevét saját párttagsága megszerzéséhez, de valójában „nagyon utálja őt is”, és készséggel „elmenne a temetésére”. (55)

Házastársként, férjként rideg és félelmetes. Nem is keres társat a feleségében. Jankát egyszerűen ostobának tartja (43), alig beszél vele, nem ismeri a gondolatait, az esze járását (157). Ha valamit mégis értékel benne, az éppen annyi, hogy az asszony hallgat és engedelmeskedik. (60) Janka sokkal inkább házvezetőnő, mint feleség. Jól kifejezi ezt a férfi egyetlen ajándéka, melyet házasságuk kilenc éve alatt vett a nejeinek, egy villanyvasaló. (43) A pénzt is a férj kezeli, a feleség naponta kapja meg a szigorúan kiszabott konyhapénzt. (183)

A temetés előtti éjszaka a házaspár intimitás nélküli aktusa után a feleség egy pillanat alatt a legkiábrándítóbb hétköznapi problémáról kérdezi a férjét. A férfi elméje szinte elborul, torkát káromkodás szorítja, de nem bír megszólalni. Úgy érzi, ha a konyhakész az éjjeliszekrény fiókjában lenne, biztosan megölné a feleségét. (119) Éppen olyan brutális lenne, mint ahogy az egyik fenyegető levélben írták: először kivágná a nő szívét, majd felakasztaná a testet az apósa ablaka előtti hársfára. Aztán megrémül saját gondolatától, sokáig sír éjszaka, és imádkozik. (98, 117)

Házasságuk, családi életük milyenségét, minőségét jól kifejezi Janka istenhite is: fél az apja istenétől, mert fél az apjától, és retteg a László istenétől, mert retteg Lászlótól. (47)

Máthé Istvánnak soha, már a politikai fordulat előtt sem volt rokonszenves László, de örült, hogy valaki végre elveszi Jankát. Hamar kiderült azonban

számára, hogy vejének nem a lánya kell, hanem a tarbai parókia. (106) Janka is tudja, hogy László csak Tarbát szereti, nem őt. Az esküvő előtt azért akart Annuskához szököni Pestre, mert félt a vőlegényétől. (167-168) A hűgának írt levelet azonban az apja megtalálta, s a terv megghiúsult. A feleség azt is mindig sejtette, hogy a férje más nőt szeret.

A szövegből nem derül ki, hogy saját gyülekezete hogyan viszonyul lelkipásztorához. Egyházi és teológiai szempontból rendkívül fontos lenne látni, hogy az antiklerikális kurzus és a szekularizáció hatásai hogyan formálják/deformálják a közelmúltban még bizonyosan tradicionális református közösséget, de Szabó Magda nem teológiai tanulmányt ír, így erről nem informál. Maradva a regény műfajánál, csupán annyit tudhatunk, hogy apósa szerint nem szeretik az utódot, bezzeg őt még mindig. (107) De ez a megnyilvánulás is az előzők szerinti kellő kritikával értelmezhető.

Kun László számára szintén fontos a családfői státusz. Haragszik minden olyan szokásért és hagyományért, mely nem az aktuális erőviszonyokat jeleníti meg a családban: hogy még mindig az apósa ül az asztalfőn és nem ő, és hogy az apósa lakik a kancellárián, az egykori lelkészi hivatalban, ő pedig kiszorul a régi segédlelkészi lakba. Minden lehetséges alkalommal el is panaszkodik nyilvánosan és szemrehányón, hogy az idős lelkész miatt nem lakhat káplánja a parókián. (26) A családi posta kezeléséhez is csak azért ragaszkodik, hogy demonstrálja a maga primátusát, hogy kisebbítse apósa tekintélyét, hogy dühítse ezzel is, noha maga számára semmi élvezetet nem talál az ezzel járó feladatban. (182)

Lászlónak van pénze (100) és némi megtakarítása, bár ez nem látszik a család puritán életmódja miatt. Bizonyára nem a tarbai egyházközség díjlevele túl kedvező, mert akkor az idős lelkésznek is lenne spórolt pénze, de neki semmi vagyona nincs. Mégiscsak igaz lehet az após vádja: Kun pénzt fogad el a hatalomtól a vonalas prédikációkért. Persze, a tanácsban végzett munkájáért is kaphat bért. László a közelmúltban ezerkétszáz forint²⁴ megtakarítását volt képes arra elkölteni (titokban), hogy megtudja Annuska pesti címét. (125)

Különös módon Kun László tűnik a legidegesebbnek a temetés előtti napokban. (25) Zaklatott lelkiállapota szomatikus tüneteket is okoz. Heves szívdobogása van, légszomj gyöttri. Rosszullétei egy ideje kínozzák, nagyjából a pesti parókia lehetőségének feltűnése óta. Rosszul alszik, minden idegesíti, van, hogy a prédikációt is alig bírja végigmondani. (116) Végül már olyan állapotba kerül, hogy orvoshoz kell fordulnia. (115-116) A diagnózis idegkimerültség, amit a

24 Mai vásárlóértéke valamivel több mint negyedmillió forint. Vö. DANYI Pál, *Magyar pénztértékindex – árak és devizák alapján 1754-től* URL: <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (2024. 11. 14.)

kevés alvás, a sok munka, a családi gondok és a gyász okoz. (115) László tudja, hogy ez nem igaz, majdhogynem kineveti az orvost, de az a fontos, hogy felírja neki az idegnyugtatót. (115)

Mindennek az oka Annuska. Az ostrom utolsó éjszakáján, a katonák kegyetlenségétől félve (126), az akkor tizenkilenc éves lány a káplán, Kun László ágýában kötött ki, tulajdonképpen felajánlkozott neki. Az öregasszonyok és Árva rettenetes híreket terjesztettek (123) azokban a napokban az oroszok embertelenségeiről, a nők brutális megerőszakolásáról. Annuska döntésének oka úgy értelmezhető, mintha előremenekülne, hogy ne a rémhírek szerint való legyen az első szexuális megtapasztalása. A lánynak érzelmileg semmit nem jelentett az együttlét. Hideg volt és szenvtelen. Azonban a férfi élete – aki akkor már Janka vőlegénye – teljesen megváltozott. Úgy érezte, hogy rögtön vissza kell kérnie szavát a menyasszonyától, mert csakis Annuskát veheti el. (127) A lány iránt fellobbant szerelem élete új rendezési elvévé vált. Az érzés megtapasztalása is új dimenziót nyitott számára, hiszen addig nem ismerte a szenvedélyt, s aztán sem érzett úgy senki más iránt. „Annuska volt az egyetlen nő a földön, akit valaha szeretett”. (125)

A lány a történetek után sem tanúsított semmilyen érzelmet László irányába, rideg és távolságtartó maradt, majd néhány hét múlva elszökött otthonról. A férfi pedig megnősült, gyermeket nemzett, szenvtelen házasságban él(t). Aktivitása politikai síkra tevődött át, ott ért el sikereket, mégpedig olyan jelentőségűeket, melyek pesti parókiát, távlati célként pedig püspökséget is eredményezhetnek számára.

Kun László óriási feszültségben él. Mióta felkínálták számára a fővárosi parókiát, még intenzívebben gondol Annuskára. Úgy érzi, nem lehet pap Pesten, amíg a lány is ott él. (121) Nem kockáztathatja, hogy Janka vagy egyháziak társaságában valahol összejárjon. Ezt meg kell beszélnie vele, rá kell vennie a vidékre költözésre. A viszontlátás lehetőségének, a kapcsolat felvételének gondolatától szinte esztét veszti. Titkos nyomozása, a becserkészett budai lakás, az ajtón szereplő ismeretlen férfi neve, Annuska véletlen megpillantása mind egy-egy lépés idegei végső pattanásig. A bizonytalanság, hogy a lány férjhez ment-e, és hogy hajlandó-e vidékre költözni, hogy ő karriert csinálhasson, egyszerre emészt. Végső soron mégis úgy tűnik, László a püspökséget is elengedné, ha Annuska szeretné őt, ha őt választaná. Amikor a temetésen újra látja a nőt, már biztos benne, hogy kész elhagyni Jankát (s vele együtt lányát, Zsuzsannát is). És azt szeretné, ha Annuska is elhagyná a férjét. (173)

A viszontlátás alkalmával, a koporsó mellett állva László már semmivel sem törődik: nem érdeklik a körülállók, a család, az etikett: a temetés alatt végig a nőt nézi. A részvétnyilvánítások fogadása helyett majdnem utánarohan (179, 184), Janka fogja vissza a karját. Felesége akkor már mindent ért.

Úgy tűnik, hogy László számára nem jelent lelkiismereti válságot a felesége húga iránti szenvedélyes szerelme, sem egykori testi kapcsolata. Nincs ezzel kapcsolatos bűnismertete, se bűnbánata, de *nem teológiai* vonatkozásban sem érez összeférhetetlenséget, nem kerül erkölcsi válságba a történetek miatt. Nem meríti ki számára a házasságtörés vétkét, hogy feleségével való együttléteiben is Annuskát keresi és véli felfedezni. Ha valakit terhel is felelősség, ha valaki mégis bűnös a történetekért, az nem ő. Bűnös Anzsu, mert képes volt az ostrom idején elmenni a Fügekertbe a lány festményeiért, hogy megmentse azokat a háborús károktól. Ha az öregember otthon lett volna, nem történt volna meg az, ami megesett. Bűnös az Árva, mert egész nap rémhíreket terjesztett, amelyektől Annuska úgy megrettent. Bűnös Kati néni is, aki egész nap sípáskolt, és úgy elcsúfította Jankát, a menyasszonyát, hogy undorító volt ránézni is. (123)

Úgy tűnik, mintha Lászlót nem gyötörné a lelkiismerete. *Pedig* nagy árat fizet a vétkéért: békepap lesz belőle. Az egész történet ismerete után válik értethetővé, hogy a férfi miért akarja mindenképpen a békét. Utólag tisztázódik, hogy miért legfőbb prioritás az életében, hogy ne legyen soha többé háború! Felülírja még idealizmusát is, s hozzáköti a materialista világnézetű kommunista kurzushoz.

Nem akar háborút, mert a háború idézte elő azt a helyzetet, amely erkölcsi bukását eredményezte: megszegte a második kötábla egyik parancsát (2Móz 20, 14), hűtlenné vált a menyasszonyához, s végső soron az egész életét hűtlenségben és hazugságban éli. A háború számára a saját bűnét jelenti. De nem a bűnét utálja meg, hanem a háborút gyűlöli, a keretét és az okát a bukásának, ami kimondatlanul is emésztí.

Egészen különös magyarázatot kapunk arra nézve, hogy mi mindenért lehetett a korban valakiből békepap. Voltak, akiket megzsaroltak, megfélemlítettek (deportálással, börtönnel, elhallgattatással, ellehetetlenítéssel, gyerekek továbbtanulási lehetőségének akadályozásával stb.) olyanok is, akiket megvettek (jó parókia, útlevél, valuta, külföldi ösztöndíj, doktori cím, gyerekek karrierlehetősége stb.), de nyilván voltak, akik meggyőződésből álltak a hivatalos politikai és egyházpolitikai kurzus mellé. Kun László története nem tipikus ebből a szempontból. Meggyőződésesnek tűnő elköteleződése feldolgozhatatlan személyes traumájából származik. Béke kell a világnak, nem szabadott volna, hogy megtörténjen az, ami megesett. Béke kell a világnak, nem történhet meg mással, nem történhet meg az ő lányával hasonló. Utóbbiban mintha felsejlene, pontosan tudja, érti Annuska egykori motivációját. Hogy ő egy eszköz volt a lány emberi, reális tervében. Legalább Zsuzsannának ne kelljen félelemből hasonló döntést hoznia és hasonlót átélni. Béke kell a világnak, s ha annak az az ára, hogy ő békepap legyen, akkor meghozza az áldozatot. (124)

A temetés délutánján a lelkeszlakban mindenki feszülten várja Annuska látogatását. A *késleltetés* mint poétikai eszköz, a találkozás késleltetése exponenciálisan fokozza ezt a feszültséget. A családtagok gondolatai egész nap a lány személye és érkezése körül forognak, a nap minden eseményét a viszontlátás lehetőségének összefüggésben élik meg. A családtagok személyes életükre nézve sokat várnak ettől a találkozástól, sőt többen sorsfordító momentumnak érzik. És amikor már úgy tűnik, hogy elmarad a nagy pillanat, amikor néhányan már egészen elveszítik az önkontrollt ebben a felfokozott lelki zaklatottságban, akkor Annuska mégis megérkezik. A legutolsó pillanatban. Ez a pillanat a regény poétikai, narratológiai csúcspontja. Meglehetősen keveset, mindössze néhány felvillanást látunk a parókián történekről. Ennyiből is kiderül, hogy Annuska számos problémát – a legnagyobb természetességgel – megold. Orvosolja nagymama pillanatnyi fizikai rosszullétét, és átvállalja anyagi támogatását, ami az öregasszony számára a tovább élés garanciája. A legerőteljesebben fordul az apjához, amivel az apa pillanatnyilag nem tud mit kezdeni, de kétségtelenül nagy hatással van rá. Talán később éppen ennek hatására újragondol néhány dolgot az életében. Jankának példát ad szabadságból és bátorságból: a nővér képesnek érzi magát új életet kezdeni független nőként, egyedülálló anyaként. Annuska Kun László minden gyötrődésre is egyértelmű válaszokat ad. Ezek nemleges, elutasító válaszok, mégis lehetővé teszik, hogy a férfi lezárjon az életében égető kérdéseket, és új irányba induljon el. Egyszóval a már elviselhetetlen feszültségbe Annuska rövid jelenlétével behozza a *normalitást*. Akkor is így van, ha ezek a halmozottan sérült emberek végül mégsem képesek rendbe tenni az életüket, s esetleg benne ragadnak korábbi torz és megnyomorító kapcsolatrendszerükbe. A temetés estéjén mindenképpen oldódik a feszültség, sőt szinte hallhatóan kisül.

Annuska karakterének részletes vizsgálata ugyan kívül esik jelen dolgozat tematikáján, ám egy adott viszonylatban indokolt ráirányítani a figyelmet, mivel a történetben úgynevezett *Jézus-figuraként* jelenik meg: kitaszított és kitagadott, ám megbocsátó, szeretetteljes, másokért áldozatot hozó; megjelenése és cselekedetei gyógyulást, változást indítanak el. E sajátosságok miatt különösen fontos megvizsgálni, milyen hatást gyakorol a két lelkeszre, és hogy ezek milyen érzelmekkel, attitűdökkel viszonyulnak hozzá.

Az egyik gyűlöletet táplál iránta, nem képes szeretni, nem igényli a jelenlétét, nem hiányzik az életéből, végül magával a Sátánnal azonosítja. Ez az a farizeusi magatartás, amely nem ismeri fel a szeretetet és jóságot, hanem törvényeskedve ítélkezik, kizárólag önmagát tartja igaznak, s amit a Szentírás így foglal össze: a ...*betű megöl, a lélek pedig megelevenít* (2Kor 3,6). Annuska valószínűs, fizikai megjelenése, a vele kapcsolatos gondolatok és érzések ezt az attitű-

döt csak megerősítik, a lelkipásztort ebben megkeményítik. Olyan viszonyulás ez, amely több mint kétezer éve kíséri az emberiséget.

A másik rajongva szereti, de őszinte érzését nem vállalja fel, megalkuvó, konformista. Képes hamis, szeretetelen kapcsolatban élni, sőt ha úgy alakul, hatalomért, pozícióért, végleg elengedni őt. Élete üres nélküle, és bár részben igyekszik mással pótolni (kommunista ideológia, püspökség), de mindenképpen boldogtalan marad. Eltitkolt érzelmei és az ebből fakadó roppant frusztrációja a megtébolyulás határára sodorják. Ez a fajta magatartás sem ismeretlen az emberiség mentalitástörténetében.

Egyik lelkészszereplőre sincs pozitív hatással Annuska Jézus-figurája. Az egyik nem ismeri fel benne a jóságot, a másik disszonáns módon kapcsolódik hozzá, mindkettőből szélsőségesen negatív reakciókat vált ki, ami az egyházi szolgálat kontextusában különösen megrendítő üzenettel bír.

Annuska Kun Lászlóhoz a *vörös színt* társította. (17) A bizánci stílusú freskón „rút, vörös” alakban festette meg bőbugyogóban, karddal az oldalán. (21) Ez a vörös itt nem a szerelem és szenvedély színe. Ez a vörös utalhat Kun László fizikai megjelenésére és kommunista elköteleződésére is. A vörös jelölheti az erőt és hatalmat, a veszélyt és a veszélyre figyelmeztetést, de szimbolizálhatja a haragot és agressziót is. Itt ezekkel az értelmezési lehetőségekkel mind számolhatunk. A kard ábrázolása feltétlenül megerősíti az utóbbi olvasatot. Ha azonban nem kiragadva értelmezzük Kun László képét a freskón, hanem a többiek relációjában szemléljük, inkább emlékeztet a bőbugyogós, vörös képű figura egy paprikajancsira. Kun László Annuska számára egy komolytalan, nevetséges viselkedésű alak békepapságával, felvett szerepeivel és tragikomikus szerelmével.

5. A regény más lelkési jellegű szereplői

Néhány más egyházi személy is feltűnik a történetben. Szerepük leginkább marginális, de így is érdemes külön szólni róluk, mivel Szabó Magda lelkészabrázolását, egyházképét tovább cizellálják.

Kun László káplánja egy *Kotormán nevű segédlelkész*. Még a teljes nevét sem ismerjük, a történetben nincs közvetlen szerepe. Mindössze annyit tudunk róla, hogy a parókián nincs hely számára, ezért a város egy távoli pontján kénytelen lakni, s onnan naponta begyalogolni a lelkési hivatalba. A keresztyéni türelem, alázat és áldozatvállalás biztosan nem jellemzi minden tekintetben, tudniillik soha nem hagyja ki a lehetőséget, hogy szóvá tegye – szerinte való – méltatlan helyzetét, s odaszúrjon egyet az idős lelkésznek, aki kisajátította magának a kancelláriát. Ugyanakkor kritikát is mond ezzel a hivatalban lévő Kun Lászlóról, amiért nem képes rendezni a családi és egyházközségi viszonyokat. (57)

Gál Antal nevével valamivel több alkalommal találkozunk a regényben. Ő Máthé István segédlelkésze volt huszonkilenc évvel korábban, éppen az Annuska születése körüli időben. (36, 37) Akaratán kívül volt szemtanúja (és közvetetten szereplője is) a családi kataklizmának: az anya akarata szerint, az apa előzetes rendelkezésével ellentétesen kellett anyakönyveztetnie az újszülöttet, szemtanúja volt az anya megőrülésének és a lelkész összeomlásának. *Gál Antal* lelkészi minőségével kapcsolatban annyi ismert, hogy egykori felettese jó véleménynyel van róla: *Gál* „szelíd, jó ember” (109), aki szintén tőle tanult mindent (ez a vezető lelkész feladata), és máig a Máthé prédikációit használja (ő legalábbis így tudja). Az idős lelkész számára olyan kedves szolgatárs, hogy ha lenne még szava a családban, *Gált* kérte volna fel a temetési prédikációra (109).

Egy püspök is feltűnik a történetben. A Magyarországi Református Egyház négy egyházkerülete közül vélhetően a Dunamelléki Egyházkerület lelkészi vezetője, mivel pesti parókiával kapcsolatban rendelkezik *László* esetében. Amennyiben így van, akkor beazonosítható lehetne a személye, de az ellentétes lenne az író konkrétumokat elmosó, elbizonytalanító narratívájával. Azt azért tudni lehet az ötvenes évek református püspökeiről, hogy olykor maga *Rákosi Mátyás* jelölt személyeket ezekre az egyházi hivatalokra. Az a tény pedig, hogy állami vezető rendelkezik egyházi tisztségekről, jól jelzi, hogy az alkotmánya szerint alulról felfelé építkező református egyház szervezete milyen törvénytelenések szerint alakult a korban. Ráadásul ez a vezető egy deklaráltan antiklerikális és ateista politikai kurzus első embere, ami többszörösen felvet legitimizációs kérdéseket a püspöki pozíciókat illetően (is). De a pesti parókia püspök általi felkínálása is szembemegy a református egyház törvényeivel, hiszen a gyülekezetek autonómiájának egyik sarkalatos eleme, hogy lelkipásztorukat maguk választják. Persze, ismert a gyakorlat, hogy a kommunista-szocialista évtizedek alatt városi, kiváltképpen fővárosi gyülekezetek, de akár a nagyobb, gazdagabb, jó infrastruktúrával rendelkező vidéki egyházközségek lelkészeinek megválaszthatóságába (meg nem választhatóságába) is beleszólt az állam- (Állami Egyházügyi Hivatal) és az egyházvezetés. *Kun László* és a püspök párbeszéde hűen adja vissza azt a kölcsönös bizalmatlanságot, ami a korszak jellemzője. A püspök gyanúsán mérlegeli, hogy miért nem vállalja el a lelkész azonnal az impozáns ajánlatot. Felrémlik előtte, hogy a tarbai pap esetleg politikai okokból húzódozik. (119) *László* pedig nem lehet őszinte egyházi felsőbbbsége előtt még akkor sem, ha annak személye jogi és morális vonatkozásokban is támadható.

Az *egyéb lelkészi elem* kategóriában legtöbbször *Takaró Nagy*ról olvasunk. Ő a temetési liturgiát végző lelkész. Hajlott korú, Máthé István generációjának tagja, de még aktív. *Takaró Nagy* különös kihívásnak érzi ezt a temetési szolgálatot, de

nem teológiai értelemben (hogyan kell egy pszichiátriai beteget temetni, vagy hogy milyen textus illik a *casushoz* stb.) hanem politikai értelemben (hogyan tud, meg tud-e felelni Kun Lászlónak). Háromszor írja át a prédikációt, sok évtizedes lelkipásztorsága alatt soha nem készült ennyit egy temetésre. Még a koporsó mellett is azon tépelődik, hogy miért őt kérte fel a tarbai pap, hogy talán valaki feljelenítette, hogy ki akarják fürkészní a gondolatait, és hogy miképpen tudná menet közben úgy alakítani a mondanivalóját, hogy hangsúlyosabban szóljon a békeharcról. Nem csak lelki-szellemi kihívás számára a szolgálat, de fizikailag is megterheli: a nyaka elvörösödik, összeszorul a torka, könny szökik a szemébe. „Ilyen öregembert kitenni ilyen gyaláztatnak!” (169)

Nem tárgyalva itt az ÁEH különféle módszereit, arra fontos reflektálni, hogy Takaró Nagy tépelődése, félelme pontosan ragadja meg a korszak igehirdetőinek bizonytalanságát, kétségét. Takaró Nagy és Máthé István egykorúak, hetven év körül járnak. Nyilvánvaló, hogy az agg prédikátor nem akar már karriert építeni, esetleges nyugdíjazása sem jelentene túl nagy törést az életében. És mégis szorong, fél, megfelelni akar. „Fortélyos félelem igazgat”²⁵ ugyanis a korban. Nem lehet tudni, hogy miért, kitől/mitől és kit/mit kell félni. Nem derül ki, nem is releváns, hogy Takaró Nagy talán a családját, a gyermekeit, az unokáit félti-e, vagy más mozgatója van a félelmének. A lényeg, hogy félnie kell. Ezekben az évtizedekben félni kell mindenkinek. Még a békepapoknak is, mert nem lehet tudni, hogy kellően békeharcos-e a frazeológiájuk, vagy hogy nem félreérthetők-e valamiképpen. És félni kell a nem kollaborálóknak, mert saját személyükön túl szeretteiket is atrocitásoknak tehetik ki. Ugyanakkor fél(het)nek a politikai rezsimtől is nagyobb hatalomtól, attól, Akit szolgálnak, mert hitük szerint a Szentírás egzegézisének és a textus applikációjának csúsztatása vagy hamissága nem marad ítélet nélkül. Takaró Nagy kínlódása is kettős. Fél attól, hogy nem eléggé vonalas az igehirdetése, de kínlódik azzal is, hogy Lázár feltámasztásának történetébe mennyi baloldali propagandát szabad belevinni – büntetlenül.

Kun László meg is sajnálja az öreg lelkészt, érzi az erőlködését. Pedig ő teljesen jóhiszeműen választotta. Szelíd öregembernek ismeri, akiben nincs semmi rosszakarát – nem úgy, mint az apósában. (172) Annuska is sajnálja az igehirdetőt, érzi bizonytalanságát és félelmét. (169) Máthé elégedetlen a prédikációval, szerinte az unalmas, sablonos, Takaró Nagynak nincs bátorsága a *casushoz* illő textusról beszélni. Ő improvizálva is jobb lenne. Indulatot vált ki benne, hogy felfedezi, Takaró Nagy, akivel együtt voltak káplánok, aki az ő nemzedéke, most Kun Lászlónak prédikál, annak akar megfelelni. (166-167) Árpád „vén hülyének” (48) titulálja magában a prédikátort, aki „hülyeségeket”

25 JÓZSEF Attila *Hazám* című költeménye egyik sora.

(49) fecseg a békéről. Egyébként meg szentimentális vénember, aki még a saját beszédétől is meghatódik és elbőgi magát.

Csupán néhány felvillantás ugyanarról az emberről, ugyanarról a helyzetről. A véleményt, ítéletet mondók saját magukról is ítéletet mondanak.²⁶

Csupán néhány felvillantás arról, hogy hányféle elvárásnak kell megfelelni, különösen exponált helyzetben, és különösen olyan korban, amikor még a legintimebb viszonylatokban is veszélyes őszintének lenni.

Csupán néhány felvillantás arról, hogy amikor a prédikátor Isten ígését hirdeti,²⁷ a biblikusság, a hitvallások, a keresztyén etika és a homiletika szempontjai mellett milyen evilági, emberi és politikai szempontok is meghatározzák mondanivalóját. Különösképpen olyankor, amikor a politikumnak határozott elvárásai vannak az egyházzal szemben.

6. Családrajz és/vagy lelkészábrázolás?

Szabó Magda egyházképe, egyházkritikája és saját maga „szabálytalan keresztyénsége”²⁸ önálló tanulmányok témája lehetne. Ezekről most nem csak terjedelmi okokból nem szólok, hanem azért sem, mert a *Freskó* című regény irodalmi szempontból nem mondható egyházkritikának. Akár még olyan olvasata is lehet, hogy éppen közel hozza az egyházat egyesekhez azáltal, hogy nem idealizálja, hanem gyarló, tökéletlen tagjai bemutatásával emberközelibbé teszi.

Az író elsőlegesen egy családot mutat be. Lehetne ez orvoscsalád, pedagóguscsalád vagy más, városi környezetben élő polgári család. Hasonló sorsokkal és interperszonális kapcsolatokkal másoknál is találkozhatnánk, vergődő, küzdő, elbukó, kisiklott életű, boldogtalan embereket máshol is láthatnánk.

Történetesen Szabó Magda mégis egy lelkészlakba enged betekinteni. Ebben a szituációban pedig felvetődik olyan szempont is, amely más családok kapcsán nem releváns. Ebben az összefüggésben nem csupán arról van szó, hogy az ember gyarló, hogy nyomorúságos élethelyzetei vannak, hogy lelkileg mennyire kicsontoszódik, hogy milyen sérüléseket szenved és okoz. Református frazeológia szerint *a parókia falai üvegből vannak*, oda tehát mindenki belát, a gyülekezet, sőt a település lakossága is ismeri vagy ismerni véli a lelkészcsalád életét. Hitelesség vagy hiteltelenség kérdésévé válik, hogy megéli-e a lelképásztor az övéi körében mindazt, amit a szószékről hirdet. A konfesszió megengedően fogalmaz a méltatlan prédikátorokkal kapcsolatban, amikor Máté evangélistát

26 Vö. ZAY: i. m.

27 *Praedicatio verbi Dei est verbum Dei.*

28 KOVÁTS Annamária: *Szabálytalan keresztyén* URL: <https://regi.reformatus.hu/mutat/szabalytalan-keresztyen/> (2024.11.7.)

idézi: „*Amit parancsolnak néktek, megcselekedjétek, de az ő cselekedeteik szerint ne cselekedjétek* (Mt 23,3)”²⁹, ám ez csak egy optimális gyülekezetben működhet, mivel az ember könnyen észreveszi a másik szemében a szálkát/gerendát, pláne, ha lelkipásztoráról van szó, s már ítéletet is mond róla, magát pedig felmenti hasonló helyzetekben.

A regényben olyan egyházi személyekről olvasunk, akik esetében szembe tünő ellentmondás, hogy nincs összhangban az életük a tanításukkal és a tanításuk a Szentírással. A történetben azonban nem a gyülekezet relációjában látjuk ennek következményeit, hanem saját személyiségük, életük és a családjuk összefüggésében. Itt nem megoldás az, ami a hitvallásban áll: hallgassátok, de ne kövessétek őket! Itt meghasonlás, belerokkanás, pusztulás van.

Szabó Magda mégsem véletlenül választott lelkészcsaládot. Ő tökéletesen ismerte ezt a világot. Értékeivel és gyarlóságaival, erényeivel és bűneivel. Erős szállakkal kötődött a református egyházhoz. Apai nagyapja református esperes volt. Maga szigorú kálvinista nevelésben részesült a debreceni Dóczy Leánynevelő Gimnáziumban. 1985-ben a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnokává választották, ami a legmagasabb világi tisztséget jelenti az református egyházszervezetben. Ő volt az első és mai napig az egyetlen nő, aki ezt a posztot betöltötte. Ráadásul úgy lett tiszántúli főgondnok, hogy akkor már évtizedek óta Budapesten élt, megválasztása és beiktatása feltétlenül többet jelentett a tiszántúli református közösségben való aktuális jelenléténél.

Reformátussága egész írói munkássága és önazonossága szempontjából meghatározó, de nem megalkuvó és nem szervilis. Saját protestantizmusát éppen abban ragadta meg, amit Luthernél és Kálvinnál látott példaként: ők úgy képviselték a haladást, hogy „protestáltak minden ellen, ami hazug volt, vagy meghamisítása volt valaminek”³⁰

Szabó Magda regénye nem hagy kétséget: az egyház *hivatalos* szolgálai *méltatlanok*, de az ellentmondásokra rámutatása, a krisztusi normákkal ellentétes tévelygésekre való rávilágítása az előbbieik összefüggésében lehet jobbitó szándékú. Az író nő mélyrehatóan ismerte és értette az ötvenes évek egyházi viszonyait, karakterábrázolásaiban világosan jeleníti meg a korszakra jellemző tendenciákat, attitűdöket, s egyben negatív értékkritikát is mond róluk. Ez a bátor hang különösen fontos, hiszen csak azokat a hibákat lehet kijavítani és azokat a bűnöket lehet elhagyni, amelyeket felismerünk és kimondunk.

A hamisság elleni protestálás minden korban bátor és szükséges tett, mert csak az őszinte szembenézés nyithat utat a megtisztulás és a megújulás felé.

29 BULLINGER: i. m. 171.

30 KOVÁTS: i. m.

The Clergy Characters in Magda Szabó's Novel *Fresco*

It was out of personal interest that I chose as the topic of my paper a piece of Hungarian literature that prominently features Protestant clergy depictions. I perceive the examination of literary clergy portraits as an interdisciplinary field at the intersection of literature and theology where my theological knowledge can serve as an aid and offer new perspectives.

The story of the novel spans thirteen hours in a day of a clergy family, but through the internal monologues of the characters, we also learn about family events from years or decades earlier, including cataclysms. The setting is in 1954. The geographical location is not identifiable due to the narrative method of blurring specifics. The broader location is Eastern Hungary, and the narrower setting is the parsonage of the Reformed Church in a small town on the Great Plain. The same applies to the characters. Although we encounter the surnames of well-known and influential Aaronite families in the story, no real persons can be identified in the characters. The ominous day is that of the funeral of the wife of the retired pastor (who suffers from severe psychiatric illness). Unusually, no one in this family mourns; instead, everyone tensely awaits a reunion, the return of the younger daughter who fled nine years ago. Some attribute almost fateful significance to her and the event of the reunion.

Two Reformed pastors live in the family. The extreme, overstrained puritanism of the elderly father, father-in-law has inherently rendered the family community cold, distant and unloving. The young active pastor is the country's first "peace priest", who, in addition to his service in the church, is also an officer of the City Council. Their incompatibility and toxic relationship further damage the family atmosphere. Other clergy figures appear in the story, such as a bishop, who is obviously a man of power, and the funeral preacher, who authentically illustrates the fears of the era's people (clergy) with his own fears and compulsion to conform. All characters are historically credible.

The novel's message can be articulated in several relations. If we see the story of an intellectual family living in an urban environment, we primarily focus on multiply wounded and unhappy human lives spent in flawed, often failing and abusive relationships and our personal attitudes towards them. If we consider it relevant that this is not the story of a teacher or doctor family but a clergy family, we must also include additional ecclesiastical and theological interpretation possibilities. Knowing Magda Szabó's oeuvre, I find the latter relation legitimate. In this case, the flawed, failing, abusive, wounded and unhappy people are clergy whose lives do not harmonize with biblical norms and the messages of their own sermons.

Knowing the author's personal credo, I believe there is more to it than showing that clergy are flawed people too, and it is more than radical church criticism: see, everyone is on the wrong path and untrustworthy. Magda Szabó spoke of her own Calvinism with the intention of protesting against all that is false, with a desire for improvement. I believe this intention is also evident here: mistakes must be noticed, stated and highlighted. This is necessary for the correct diagnosis. If we want healing, the first step cannot be skipped.